

Raximova Rayxon Abdurasulovna ¹

OILA AXLOQIY MADANIYATI RIVOJINING TARIXIY-FALSAFIY ILDIZLARI

HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL ROOTS OF FAMILY MORAL CULTURE DEVELOPMENT

ISTORIKO-FILOSOFSKIYE KORNİ RAZVITIYA SEMEYNOY NRAVSTVENNOY KULTURY

¹ Mahalla va oila ilmiy-tadqiqot institutining mustaqil tadqiqotchisi, Surxondaryo viloyati hokimligi huzuridagi Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari xodimlarining malakasini oshirish bo'yicha o'quv kursi direktori. Email: rayxona1973mail.ru@gmail.com. ORCID: - 0009-0007-5501-9621

Annotatsiya

Oila va nikoh taqdiridan qat'i nazar, ular ijtimoiy tuzilma, undagi ishlab chiqarish munosabatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ijtimoiy o'zgarishlar oila va nikohning xarakteriga ta'sir qilishi va yangilanishi ochib berilgan. Bu oila va nikoh mustahkamligi katta ijtimoiy masala ekanligini ko'rsatadi. Shu munosabat bilan o'zbek etnosining nikoh va oilaviy munosabatlar tizimini, zamonaviy o'zbek oilasining qadriyatlari va an'alarini psixologik fan nuqtai nazaridan tadqiq etishning ahamiyati va dolzarbligiga ilmiy va ijtimoiy nuqtai nazardan tahlil etilgan.

Abstract

Regardless of the fate of the family and marriage, they are closely related to the social structure, the relations of production in it, and social changes affect and renew the character of the family and marriage. This shows that family and marriage strength is a big social issue. In this regard, there is no doubt from a scientific and social point of view about the importance and relevance of researching the system of marriage and family relations of the Uzbek ethnos, the values and traditions of the modern Uzbek family from the point of view of psychological science.

Аннотация

Независимо от судьбы семьи и брака они тесно связаны с социальной структурой, производственными отношениями в ней, а социальные изменения влияют и обновляют характер семьи и брака. Это показывает, что прочность семьи и брака является большой социальной проблемой. В связи с этим не подлежит сомнению с научной и общественной точки зрения важность и актуальность исследования системы брачно-семейных отношений узбекского этноса, ценностей и традиций современной узбекской семьи с точки зрения психологическая наука.

Kalit so'zlar: *Oila, nikoh, ijtimoiy tuzilma, munosabat, etnos, tizim, qadriyat, an'ana, tadqiq, dolzarb.*

Key words: *Family, marriage, social structure, relationship, ethnos, system, value, tradition, research, current.*

Ключевые слова: *Семья, брак, социальная структура, взаимоотношения, этнос, система, ценности, традиция, исследование, течение.*

KIRISH

Oilashunos tarixchi olimlarning yozishicha, soliqlar asosan tutun (uylar) bo'yicha yig'ilganligi sababli, har bir yangi odat, yangi majburiyatlar, yangi soliqni anglatar edi. Shuning uchun ham oilalar yangi odatar paydo bo'lishiga yo'l qo'ymaslikka harakat qilganlar. Ular hozirgi ma'noda ibtidoiy jamoa tuzilmasi davridagi qabila ekzogamiyasiga va qabila endogamiyasiga yaqin emasligini ta'kidlaydi. Chunki zamonaviy endogamiya tushunchasi qarindoshlardan turmush qurishni bildirsa, qabila endogamiyasi faqat qabila ichida turmush qurishni bildiradi. Bir-biriga qarindosh bo'lgan odamlarni o'z ichiga olgan qabila ichida nikoh qurish taqiqlangan. Olimlar "ikkinchi amakivachcha" nikohlarini endogamiyaning kelib chiqishi deb hisoblaydi. G'.G'eybullayev to'yni quyidagicha tasniflaydi: 1) Birinchi bosqich, jumladan, qizni unashtirish, 2) Ikkinchi bosqich, qizni unashtirishdan to'ygacha, 3) Uchinchi bosqich, to'y boshlanishidan erting uyida kelinning ko'rinishigacha, birinchi bosqich va ikkinchi bosqich

turli marosimlar bilan to'ldirilgan bo'lsa-da, ikkinchi bosqich va uchinchi bosqich o'rtasida hech qanday marosim yo'q. Bu davrda o'g'il xonadoni qizning uyiga beriladigan qalin (unvoq) ni tayyorlab, to'laydi. Olimlarning qayd etishicha, qizning qonuniy ravishda o'g'il xonadoniga mansubligini ko'rsatuvchi unashtirishdan oldingi davr matriarxat bo'lsa-da, to'y va qizning erining uyiga ko'chib o'tishi patriarxat bilan bog'liq bo'lib, patrilokal migratsiya hisoblanadi. Etnograf to'yni patriarxatning mahsuli deb biladi. M. Bo'riyevaning fikricha, "Oila jamiyat bag'rida tashkil topib, taraqqiy etib borar ekan, o'zi ham ana shu jamiyatning kichik bir bo'lagi sifatida namoyon bo'ladi. Jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar oila taraqqiyotiga ta'sir etadi. Oiladagi ta'lim-tarbiya xususiyatlari esa jamiyatda o'z aksini topadi. Shuning uchun ham oila va jamiyat o'zaro bog'liqlikda rivojlanadi. Oila jamiyat bag'rida tashkil topib rivojlanishi bilan, uning jamiyatda bajaradigan o'z vazifalari (funktsiyalari) mavjuddir" [1].

TAHLIL

Tarixchi olimlar o'z olib borgan ilmiy izlanishlaridagi dala materiallariga asoslanib, ayrim pirlar ko'p bolali oilalar boshlig'i bo'lgan oqsoqollarning qabri ekanligini, pirga sig'inish esa o'choqqa sig'inish bilan bog'liqligi, tinmay yonayotgan o'choq oila ramziga aylanganligini ko'rsatadi. U asosan dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullangan oila a'zolari o'rtasida mehnat taqsimoti bo'lganligini aytadi. Keksa ayol, kelajak yoki xuvar (singil) ayollar o'rtasida ishni taqsimlash uchun mas'ul edi. Islomshunos olimlarning aytishicha, mavjud odatlar va shariat erkakning bir vaqtning o'zida ikki opa-singilga uylanishini taqiqlagan. Qolaversa, erkak o'z qiziga uylanishi taqiqlangan. An'anaviy to'ylardan farqli o'laroq, sovet davrida bir qancha to'y shakllari – kolxoz to'ylari va komsomol to'ylari paydo bo'lgan.

Yana bir jamiyatshunos olimlar bolalar ta'limini jamiyat taraqqiyoti fonida ko'rib chiqadi va shu bilan birga jamiyatda xotin-qizlarning yangi mavqei, ijtimoiy va oilaviy tarbiyaning birligi (maktab va oila o'rtasidagi bog'liqlik) yagona holga kelganligini qayd etadi. Ayollar turmush sharoitini yaxshilash bu uning bir qancha xo'jalik vazifalaridan ozod bo'lishiga, ijtimoiy-madaniy hayotga faolroq kirishiga olib keldi. Bugungi kunda ko'pxotinlilik kabi nikoh shakli yo'qolgan bo'lsa-da, endogam nikohlar hamon saqlanib qolmoqda.

Oila muammosi, nikoh-oila munosabatlarini mustahkamlash ham jamiyatni, ham davlatni tashvishga solmoqda. Vatan oiladan boshlanadi, deb bejiz aytilmagan. Oila va nikoh insoniyat tarixining rivojlanish bosqichlarida hal qiluvchi omillardan biri bo'lib, ular insonning tug'ilishi, uning o'sib-ulg'ayishini ta'minlaydi. "Yosh avlod tarbiyasiga doir davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari: oilalarning tarbiya muhiti sifatidagi o'rnini oshirish; ta'lim tizimida ma'naviy-axloqiy tarbiyani yo'lga qo'yish hamda mahallalarning tarbiya borasidagi o'rnini tiklash; yosh avlodning aql-idrokini o'stirish va iqtidorli bolalarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash; sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, onalik va bolalikni muhofaza qilish, bolalar hamda o'smirlarni sportga jalb qilish orqali bolalar sog'lig'ini mustahkamlashdir"[2].

O'zbek oilasi va nikoh munosabatlarini etnografik o'rganish fan uchun ham, kundalik hayot manfaatlari uchun ham katta ahamiyatga ega. Etnografiya fanining hozirgi yutuqlari ijtimoiy taraqqiyot va etnografiya tarixi tadqiqotchilariga qimmatli, yangi ma'lumotlar beradi. Hozirgi vaqtda barcha xalqlar etnografik jihatdan to'liq o'rganilgan deb o'ylamaslik kerak. Sababi, dunyoning ozmi-ko'pmi xalq va xalqlari ustida olib borilayotgan ilmiy izlanishlar ularning hayotidagi ko'plab sirlarni, tarixiy haqiqatlarni ochib bermoqda.

MUNOZARA

Mustaqillikka erishgan, o'tish davri bozor munosabatlarining og'ir davrini boshidan kechirgan O'zbekistondagi nikoh-oilaviy vaziyat tarixiy-etnografik va etnosotsiologik tadqiqotlarni talab etadi. O'zbekistonning kelajakda o'z oldiga qo'ygan ko'plab maqsadlarini amalga oshirishi uchun barqaror nikoh va oilaviy sharoit bo'lishi kerak.

Oila va nikoh, nikoh va oila munosabatlari ko'pgina ijtimoiy fanlar - etnologiya, demografiya, sotsiologiya, huquq, iqtisod, pedagogika va boshqalarning predmeti hisoblanadi. Ijtimoiy institutlardan biri bo'lgan oila ijtimoiy jarayonlarni o'z ichiga oladi. Bu jamiyat taraqqiyotiga ham ta'sir qiladi. Shu bois oila funksiyalarining qonuniyligini o'rganish, ularning boshqa ijtimoiy tizimlar bilan munosabatlarini tahlil qilish, bu tizimlarning oila tuzilishi va qarindoshlik rishtalariga ta'sirini aniqlash, oila va nikoh munosabatlaridagi an'analarni tushunish katta ilmiy qiziqish uyg'otadi.

Bizga ma'lumki, sho'rolar davrida ayollar va erkaklarning madaniy saviyasining oshishi, savodsizlikning barham topishi, turmush sharoitining yaxshilanishi muqarrar ravishda ta'lim-tarbiyaning yangi shakllarining paydo bo'lishiga olib kelgan.

Sovet tuzumining o'zbek oilasida o'zgarishlar yaratgani tadqiqotchilar e'tiboridan chetda qolmadi. Lekin ko'p hollarda buni sovet mafkurasi nuqtai nazaridan tushuntirishga harakat qilindi. Hatto ayrim mualliflar sovet tuzumida sinfiy qarama-qarshilik avlod tuyg'usidan ustun bo'lib, avlod tuyg'usi oilani mustahkamlovchi ma'naviy kuch rolini o'ynay olmasligini ta'kidladilar. Bu fikrga qo'shilib bo'lmaydi, chunki sotsialistik tuzum oilaga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatgan bo'lsa-da, xalqimizning asrlar davomida shakllangan oilaviy-nikoh munosabatlari buzilmagan, muayyan o'zgarishlar bilan bog'liq edi.

Tarixchi olimlar inqilobdan oldingi davrda ko'p bolali oilalar o'rganib chiqib, sovet davrida oilaning har bir voyaga yetgan a'zosining ishlab chiqarish mehnatida ishtirok etishi teng huquqlilikni va oila boshlig'iga iqtisodiy qaramlikni bartaraf etishini ta'kidlaydilar.

O'zbek tarixchi olimlari paxtakorlarning oilaviy hayotini o'rganar ekan, sovet tuzumidagi iqtisodiy taraqqiyot oila qurayotganlarning mustaqilligini oshirgan bo'lsa-da, ko'pincha yangi turmush qurganlarning fikri inobatga olinmagan.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston aholisi 20 million atrofida bo'lgan bo'lsa, hozirgacha 65,9 foizga oshgan. Hisobotga ko'ra, 2050 yilda u 40 milliondan oshadi.

Ma'lumki, aholi sonining uzluksiz o'sishiga nafaqat davlatning iqtisodiy ahvoli, balki milliy qadriyatlar, oila mustahkamligi, aholining ijtimoiy ahvoli ham ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu o'rinda o'zbeklarning urf-odatlariga sodiqligini alohida ta'kidlash lozim.

Odamlarning tabiiy harakati nima?

Tabiiy o'sish - ma'lum vaqt oralig'ida tug'ilish va o'lim o'rtasidagi farq. Buni inobatga oladigan bo'lsak, qo'shni davlat ko'rsatkichlari bugungi kungacha ijobiy o'sishni ko'rsatmoqda. Masalan, 1991 yilda O'zbekistonda 723,4 ming bola tug'ilib, 130,3 ming kishi vafot etgan. Natijada aholining tabiiy o'sishi 593,1 ming kishini tashkil etdi. Oxirgi statistik ma'lumotlarga ko'ra, 161,5 ming kishi halok bo'lgan. Ya'ni, aholining tabiiy o'sishi 533,4 ming kishini tashkil etadi. O'zbekiston aholisi 5,2 yoshga oshgan.

So'nggi ma'lumotlarga ko'ra, shahar aholisining ulushi 50,6 foizga yetdi. Bugungi kunda poytaxt aholisi 3 millionga yaqin.

O'zbekiston aholisining yosh tarkibiga kelsak, bolalar va o'smirlar 27,1 foiz, kattalar 60,5 foiz, keksalar 9,4 foizni tashkil etadi. Qayd etish joizki, keksalar ulushi yil sayin ortib bormoqda, bu tendensiya dunyoda kuzatilmoqda. Mustaqillik davrida o'rtacha yosh 23,3 yoshni tashkil etgan bo'lsa, keyingi yillarda bu ko'rsatkich 28,5 yoshga yetdi. Ayollarning o'rtacha umr ko'rish va 76,2 yoshni, erkaklarniki 71,4 yoshni tashkil etadi. O'rtacha ko'rsatkich 73,8 yil.

O'tgan yili mamlakatimizning iqtisodiy va siyosiy hayotida ham birmuncha o'zgarishlar bo'ldi. Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev iqtisodiyotni liberallashtirishni ichki siyosatning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida belgilab oldi. Qishloq, qurilish, o'rmon va baliq xo'jaligi, savdo va ishlab chiqarish o'sgan asosiy tarmoqlar qatoriga kiradi. Keyingi yillarda amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlarning yuksak saviyasi tufayli O'zbekiston jadal rivojlanayotgan davlatlar qatoridan joy oldi. AQSH Heritage Foundation tomonidan har yili e'lon qilingan Global iqtisodiy erkinlik indeksi natijalariga ko'ra, O'zbekiston 186 davlat orasida 152-o'rinni egalladi. Biroq iqtisodiyotdagi ijobiy o'zgarishlar O'zbekiston yaqin yillarda yangi bosqichga ko'tarilishini ko'rsatdi.

Ma'lumki, nikohlar va ajralishlar soni mamlakatning demografik holatiga ta'sir qiladi. Nikoh

u yoqda tursin, ajralishlar darajasi ko'p mamlakatlarda katta muammoga aylanib bormoqda. Oiladagi tushunmovchiliklar, janjallar, mansabga intiluvchi ayollarning ko'payishi vaziyatni qiyinlashtiradi. Ko'plab davlatlar, jumladan, O'zbekiston ham bu muammoni hal qilish uchun turli tashabbuslar bilan chiqdi. Biroq, ajralishlar sonining ko'payishi to'xtamayapti.

XULOSA

Oxirgi ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda bir yilda qayd etilgan nikohlar soni 306 mingtani tashkil qilgan. Ajralishlar 31,9 mingga yaqin.

O'zbek xalqi oilaviy qadriyatlarga alohida e'tibor qaratadi. Mamlakatdagi ijtimoiy munosabat oila mustahkamligiga alohida ta'sir ko'rsatadi. Qizning hayosi, erkakning or-nomusi, mas'uliyati oila ahilligini saqlashning asosiy ko'rsatkichidir. G'arb mafkurasi esa ongga mustahkam singib ketgani, bu esa erkak va ayol o'rtasidagi munosabatlarni murakkablashtirgani sir emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bo'riyeva M.R. O'zbekistonda oila demografiyasi. – T.: Universitet, 1997 8-B.
2. Ubaydullayeva B.M. O'zbeklarning bola tarbiyasiga doir an'analari va innovatsiyalar (XX asrning ikkinchi yarmi–XXI asr boshlari). Doktorlik dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent, 2018 31-B.